

Párizs, Szajna-part

Tomán László felvétele

Párizs - London - Párizs

Aleksandar Tišma

Ha nem sorsszerűen utazik az ember, vagyis ha a szokványos ke-
retékből való eltávolodásától nem vár sem
fordulatot, sem megváltást, sem csodát,
akkor számára nem marad más hátra,
mint a szemlélődés. Ez alacsonyabb-
rendű élmény. Állomások maradnak el,
fehér zubbonyos kiszolgálók hol jobb,
hol rosszabb sört kínálnak hangosan ki-
áltozva, utasok szállnak fel, elhelyezik
poggyászukat és testüket ideiglenes
hordszékükben a fülkében, falatoznak,
ásítóznak, szundikálnak, udvarias, vagy
udvariatlan szavakat váltanak, amelyek
többé-kevésbé jelentéktelenek, mert kö-

vetkezményeik megszűnnek a kiszálló
állomáson; tájak, mezők, erdők, telepü-
lések váltakoznak, és az utas felszívja
őket tekintetével, amely — mint a lát-
hatatlan tinta — nem hagy nyomot.
Egy és más fellelkesíti ugyan útközben,
és kiszállhatna ott, ahol lelkesedett,
mert az út megszakítására jogosító és
hatvan napig érvényes nemzetközi me-
nettérti jegye van, ám nem száll ki se-
hol váratlanul. Miért? Hát éppen azért,
mert nem sorsszerűen utazik, mert tudja,
hogy őt sem az új táj, sem az új em-
berek nem változtatják meg, de benne
sem változtatnak semmit. Tehát a leg-

jobb a kiszabott útirányt betartani, amelyet bölcsen és ügyesen úgy terveztek, hogy a legkisebb erőfeszítéssel, a leg-rövidebb idő alatt és a legcsekélyebb költséggel a legtöbbet és leglényegesebbet lehet látni.

Hát amikor sorsszerűen utazunk? Ó, az egészen más. Illetőleg a ténybeli és anyagi eredményeknél fogva ugyanaz. Akkor az ember szintén nem változtatja meg a menetirányt. Célja az volt, hogy elmenjen, hogy elszakadjon, hogy elhagyja a kereteket, amelyekre születésével ítéltetett, és ezért szorongatják, hogy magára maradjon és felszabadultan számadást készítsen önmagával. Ezt a célt pedig elérte, mihelyt vonatra ült.

Ilyen sorsszerű utazásra vállalkoztam én is, három évvel ezelőtt, de az írott, irodalmasított jelentésben, amelyet akkor sem mulasztottam el a türelmes papirosra kényszeríteni, erről a sorsszerűségről nem történt említés. Ez volt első háború utáni külföldi utazásom, ebben sűrűsödött össze minden szomjam a változások után és az olyan ember kíváncsisága, aki — a háborús és háború utáni körülmények miatt — kénytelen volt újtát tizenöt évig halogatni, így hát a pattanásig feszült bennem a várakozás: mi fog történni. De hogyan írjak aztán *erről*, amikor semmi sem történt, amikor ez a sorsszerű utazás is benyomások halmozásában telt el, feszültsége pedig elhalt a jajszóban: már késő! Hát még hogyan írhatok a sorsszerűről — minden utazás igazi témájáról — ebben a beszámolóban második utazásomról, amelyre már azzal a tudattal vállalkoztam, hogy csak pótolok valamit? Tehát újra csak leírások, szemlélődések, következtetések; de hogyan mondhatnék le róluk, amikor mégiscsak — sorrendben második — legvilágosabb pillanatomat jelentik.

Most, június elején is, éppen úgy, mint három évvel ezelőtt, Párizs volt utam célja. Amint akkor is, céloimat kiterjesztettem néhány közben eső, illetőleg közeli állomásra. Három évvel ezelőtt azért, mert a kötelesség egy nemének tekintettem, amelynek teljesítésével érdemlem csak ki azt, amire igazán töreksem. Most azért, hogy a kellemest összeköszsem a hasznossal. Tehát mindkét esetben fukarságból. Akkor keresztül-kasul jártam Svájcot, most betértem Velencébe és Milánóba, elmentem Angliába és visszatérőben ellátogattam az Azur-partra. De amikor is, mint most, azt mondom, Párizsba utaztam.

Itt mégis alkalom nyílik egy sorsszerűen visszhangzó kérdés feltevésére.

Miért éppen Párizsba? — hangzik a kérdés. Miért éppen oda, ahol egyszer már álló másfél hónapig tartózkodtam? Miért nem valamelyik útbaeső vagy közeli városba, ahol szintén ki kellett szállnom, mégpedig most első ízben? Miért nem Velencébe, amely konzervált tarka házainak és csatornáinak és templomainak kiállításával a világ legszebb városa? Miért nem Cannes-ba, amely néhány kilométer hosszú strandfüdőivel a meleg júniusban a legjobban megörvendeztetheti az érzékeket? Miért nem Nizzába, ahol a fényűzés elérte az idillikus háború előtti idők legmagasabbfokú kifinomultságát? Miért nem Londonba, amely kétszerte nagyobb és számomra újabb? Am ezeket a kérdéseket óvatosan kibővítem, hogy csak azután, talán, közvetlenül személyes kérdéseimre szűkítem őket. Tehát miért utazik minden ember a világ minden részéből, éppen Párizsba, valahányszor csak önmagáért és teljes választási lehetőséggel utazik? Miért kíváncsiok mindannyian végigtalálni a Louvre-on, még azok is, akiknek soha eszük ágában sem volt, hogy városuk képtárába vagy múzeumába tegyék a lábukat? Miért égnek a vágtyól, hogy végigsétálnak a Champs Elysées-n azok is, akiknek otthon nincs szemük a szép urbanisztikai megoldások számára? Miért csettintenek elégedetten a Moulin Rouge-ra azok is, akik otthon, színházban és moziban elkerülik a revüt, és miért álmodoznak a Szajnárról, holott egyébként nem törődnek a természettel? És miért térnek vissza mindannyian sugárzó arccal, akár öt, vagy ötszáz napot töltöttek Párizsban, és miért mesélnek még évekig a Rue Lafayette-ről vagy a Place Odéonról a lebensőségebben és a legnagyobb ismerettel, bensőségebben és nagyobb ismerettel, mint a beográdi Car Dušan vagy a zagrebi Preradović utcáról?

Az íev felvetett kérdésekben csúfolkodó kihívás van, és valóban nem nehéz lekiacsnílni válaszolni rájuk. Hát persze, divatból. Sznobizmusból. Másokat utánozva és a tömegpszichózis hatása alatt. Hogy ott járjunk, ahová mindenki kíváncsi. Hogy magasztaljuk, amit a leghivatottabb forrásból már megdicsérték. Vagyis, mindent egybevetve, hiúságból.

Az éremnek azonban színdarabja is van: az ember a csúcs felé törekszik. Ha valaki képtelen szővet alkotni, sőt arra is, hogy örülni a szővetnek, vajon nincs-e joga arra, hogy mégis kívánja a szővet? Ha mi valamennyien valamelyik

eldugott pannon fészekben vagy amerikai ipari városban vagy lakatlan tajgán, bizonyos „életformától” szorongatva, gyakran vágyaink és elveink szintje alá merülünk, nincs-e jogunk azt kívánni, hogy olykor a felszínre bukkanjunk és legalább röviden fellélegezzünk? Hogy egy kissé „kipihenjük magunkat hazánktól”, ahogyan Kurt Tucholsky énekelte a Luxembourg parkban ülve. A Luxembourg parkban, vagyis Párizsban, és nem másutt. Miért ne úsznánk el mi is, hogy ott bukkanjunk fel, ahol a víz — azt mondják — tisztább és ihatóbb, a levegő könnyebb? Ha nincs is egészen így, a gyógyulásba vetett hit — fél gyógyulás.

Ennek a hitnek természetét, megokoltóságát és hatásának lehetőségeit nem Párizsban éreztem, hanem akkor, amikor néhány napra elhagytam, és Angliában utazgattam. Magában Párizsban, a csatorna átugrása előtt és után, csak keveset éreztem ebből, mert egyszerűen élveztem. Most már ismertem ezt a várost, és nem kellett felfedeznem, mint annakidején, az első mézes-hetek alatt. A metrón utazva sok kilométert kihagytam változatos felszínéből, és (most már szószerint) azokon a pontjain bukkanok fel, ahová a szerelmes emlékezés a legjobban vonzott. Leggyakrabban a tarka, lármás, kissé közönséges Rivoli utcában, a Louvre-tól felfelé, a Bastille felé eső részében, ahol az áruházakból, hivatalokból, szerkesztőségekből, olcsó konfekciós házakból fáradhatatlanul özönlik a sokaság, elárasztván a járdákat, amelyekre kitétek a bisztrók kerek asztalkáit, hullámaival a diszkrétútól, gyümölcstől, fűszerektől és haltól roskadozó utcai pultokat csapkodva, szétárasztva a nehéz, összekeveredett illatokat, a háttér pedig, ahol felfelé kanyarognak az utcák, a Halles épülettömbjét, valamint váltakozó és mindennemű jóllakottságot és éhséget sejtet. Vagy lementem a folyóhoz, végignyúltam valamelyik dokkján, vagy egy hídon üldögéltem, legszívesebben azon, amelynek útteste valakinek hibájából vagy bölcsességéből tíz centiméternyire kiemelkedik, és ezért mentes mindenféle forgalomtól — a szerelmeseket és a festőket kivéve; és lustán, órák hosszat legeltem tekintetemmel a City smaragd folyó-nyakékát, a partokat a szerelmesekkel és a hallgatag rongyosokkal, a bukinisták kettős sorát, akik évről évre ugyanazokat a könyveket, képeket és rajzömböket állítják ki, a templom csipkeszerű körvonalaival, a rajongó magány csendjét, a

nagyvárosi lárma kellős közepén. Vagy az Opera körül ténferedtem, ahol a modern Fin de siècle díszletében az emberek és a járművek forgatagának van valami fáradhatatlanul lebegő mellékzöngéje, majd balra vagy jobbra kanyarodtam a lombos, világos, tarka sugárutakra, amelyek felmérhetetlenek és beláthatatlanok, mint az élet változásai. Este pedig, amikor a levegő elsötétedik, és kigyúlnak a lámpák és a neonfények, átmentem a folyón, hogy fáradt lábaimat tovább koptassam a Saint Michele deltájában, ahol a káprázatos világítás fénye egytől egyig fiatal, felhevült rajongó arcokra esik, vagy valamelyik kávéház előtt pihentem, szalmaszálon „Pschitt” gyári limonádét szürcsölgetve, amelyről mindannyian azt mondják, hogy rémes, de engem gyöngyöző meszterkéltségével lerészegít. A kozmopolita Párizs minden cinikus mesterkéltsége ilyen gyöngyöző, ilyen csapongó még a kabarékban is, ahol fáradt színészek fáradhatatlanul gúnyolják De Gaullet és Debrét, fiatal szépségek pedig rutinosan stripe teas-t mutatnak be; leginkább talán azokban a késő éjszakai órákban, amikor az emberek elpillednek és kettős ágyakba fekszenek, és csak a ki-világított utcák maradnak, csendes patakkal a járdák mentén, amelyekben a nappal és az éjszaka minden hulladéka úszik, hogy a város reggel vidáman és szépen ébredjen.

De el kellett hagynom Párizst; várt London és a vezeklésül magamra kényszerített feladat. Egy szép reggel beszálltam tehát a majdnem üres Calais-i vonatba, és már délután négy óraker a londoni Victoria állomás kapuján dugtam ki kíváncsi fejemet. Mindaddig minden hirtelenkedés nélkül múlt el az ugrás. Az átkelés a La Manche-on amiről azt hittem, hogy páratlan utazási kaland lesz, jelentéktelen megszakításnak tűnt, az egymást követő járműváltoztatás miatt. Ez a vonal már régóta bejáródott: a Calais-i vasútállomás peronjáról a hajóhídra mész, Doverban a hajóhídról a vámhivatalon keresztül, — ahol úgyszólván fel sem tartóztatnak — az állomás peronjára lépsz, és ha a tenger olyan nyugodt, mint utazásom alatt, odamenet és visszatérobén, az Adria ismerőjeként, még egyszer, csak kissé halványabban átéled a kék messzeséget és a sirályokat. Igaz, a hajón (Cote d'Azur) találkoztam először angol többséggel.

Kezdetben úgyszólván nem is vettem észre. A fedélzet nyelvkeverékében — melyet időről időre a poliglott szpiker

is hangsúlyoz, felszólítva a hangszórón az utasokat, hogy mutassák be útleve-
lükét — nem is tűntek fel a gyakori
angol szótöredékek. Egyébként is halk
beszéd volt, és nem kísérte gesztikulá-
lás — később eszembe jutott, hogy ta-
pasztalatom szerint ez volt az egyetlen
nemzetileg és nyelvilag elkülönített cso-
port, amely nem hatott támadóan — és
félíg elnyúlva a padon, hogy a nap
egész testemet érje, és arcról arcra já-
ratva tekintetemet, csak fokozatosan
fogtam fel, hogy csupa angol van körül-
löttem. Főleg idősebbek, nagyrészt nők
— de az istenért, milyenek! Holmi zöl-
des-sárgás posztófelöltőbe burkolt, ép-
pen olyan határozatlan színű kalappal,
sapkával és sisakkal leborított vén, cson-
tos, bütykös testek, fényképezőgépekkel
vállukon és címkés szalaggal a nyakuk-
ban. A címkéken, amelyek a poggyász
minden darabját is ékesítették, a tulaj-
donos neve és címe, fejlekként pedig a
Cook utazási iroda neve. Az egész utat
kezdettől fogva kupéismerőssémmel,
egy középkorú párizsi nő társaságában
töltöttem. akiről beszélgetés közben ki-
derült, hogy a metró alkalmazottja, és
Londonban dolgozó leányához utazik
látogatóba. Izléses tavaszi kosztümjében
és kis fátalos kalapjával ez az őszülő
párizsi kalauznő tűnt az egyetlen nagy-
világi hölgynek a svájci és olaszországi
látogatásról visszatérő többihez képest,
— és milyen kecesen mozgatta keskeny,
kesztyűs kezét, elcsodálkozva az utazás
adta keserveken és gyönyörűségeken.

Még egy, mégpedig — mivel az ang-
liai portya kezdetén történt — számomra
nagyon jellegzetes élményem volt
Cook növendékeivel. Ugyanis miután
Doverben segítettem a metrónál alkalm-
mazott hölgy csomagjait a londoni vona-
tba vinni, amikor az ablak mellett
elhelyezkedtünk, két vízhatlan doboz
narancsszörpöt rendelt a fehérköpenyes
kiszolgálónőtól, azzal a gáláns szándék-
kal, hogy megvendégeljen. Lovagi joga-
imnak megsértését meggátolandó, ma-
gam is pénztárcámhoz nyúltam, és apró-
pénzt keresve, turkálni kezdtem benne.
Ám mivel csak a hajón váltottam pénzt
és elmulasztottam, hogy azon nyomban
megismerkedjem az új pénznemekkel,
reménytelenül belegabalyodtam a tenye-
remre rakott pénzkeverékbe, és leg-
nagyobb sajnálatomra — ez bizonyára
arcomon is meglátszott — elkéstem.
Később, miután megittam a narancs-
levet, fokozatosan elfelejtettem kelle-
metlenségemet, és ehhez kétségtelenül
az is hozzájárult, hogy újra élénk be-
szélgetésbe merültem útitársnőmmel a

szép zöldellő kenti mezőkről. Alig vet-
tem észre a többi utast, köztük egy pi-
rosarcú, szemüveges idős nénit, aki fe-
hér papíroslapot és ceruzát vett elő táská-
jából, és valamit írni kezdett. Néhány
perccel később ez az idős hölgy — es-
küdni mernék, hogy vénkisasszony — a
legbájosabb mosollyal az asztal fölött
(mert ülések közé épített előírások asz-
talok is voltak szigetországi vonatunk-
ban) felémnyújtotta a fehér papírlapot,
és ezt mind a mai napig megőriztem.
Olvasható, iskolai szépírással a követ-
kezőket írta rá: „Két felpennys egy
pennys, három pennys egy tripences.
Négy tripences egy shilling. Két tripen-
ces egy sixpences. Két sixpences egy
shilling. Két shilling egy kétshillinges
bankjegy. Egy kétshillinges és egy six-
pences egy félkoronás. Négy félkoronás
bankjegy egy tizshillinges. Két tizshil-
linges bankjegy egy font”. Ismeretlen
útitársnőm szíve megesett tudatlansá-
gomon, és elhatározta, hogy ellát az ang-
ol pénz értéklistájával. Bonyolultsága
miatti félelmemben a listát egyszer sem
vettem igénybe, de a lista figyelmeztet-
tett először és úgyszólván előre, hogy
hol keressen egyes angol szokások bo-
nyolultságának, furcsaságának, sőt iz-
léshiányának pozitív ellensúlyát.

Közben számomra az anyagi-admi-
nisztratív szokások — mint a pénz —
szolgálnak legkevésbé okul az idegen-
kedésre. Mint a hossz- és súlymértékek,
amelyeket szintén nem igyekeztem
megtanulni, hanem például banánvásár-
lás közben mindig óvatosan három vagy
öt darabot kértem és a kezembe akadt
legnagyobb pénzzel fizettem, a vissza-
járó aprópénzre várva. Mint a baloldali
— és nem mint nálunk — jobboldali
utcai közlekedés, aminek jóvoltából
tizenkét nap alatt jóval megerősödtek
nyakizmaim. Némi időáldozattal és biz-
tonsággal mindezt el lehetett volna ke-
rültni. De milyen meglepetés várt rám,
amikor a Viktoria állomáson lementem
a földalattira (amelynek bejáratát e-
gyébként alig találtam meg, mert a
tisztviselők hibátlan cockney nyelvjárás-
sal a „tube”-ba, „csőbe” utasítottak,
nyilvánvalóan nem ismervén el a hi-
vatalos és irodalmi „underground” el-
nevezést)! Amikor tehát lebocsátkoz-
tam ebbe a földalatti birodalomba, és a
pénztárák, automaták és lépcsők renge-
tegében körültekintettem a négyszög-
letű csarnokban, egy embert pillantot-
tam meg a régmúlt időkből. Sötétszürke,
szinte fekete ruhát és fehér inget viselt,
fekete nyakkendővel, karjára akasztva
esernyőt hordott és — fekete félcilin-

dert. Mindez nem is lett volna túlságosan furcsa, ha ebből a történelemelőtti öltözékből nem egy huszonötéztendő fiatalember pufók képe nézett volna rám. Erre kimeresztettem szemem, és megnagyobbodott látóugarában még néhány ugyanilyen hóbortos alakot — ugyanígy öltözködő fiatalembert — láttam, viszont nem viselkedtek örültek módjára, hanem megfontoltan sorban álltak a pénztárak előtt. Ugyanabban a pillanatban eszembe jutott, jobb lesz ha autóbuszon utazom, a kilátás kedvéért — de bizonyos, hogy ennek a jó ötletnek születésére a kellemetlen látvány is hatással volt.

Később természetesen megtudtam, hogy a sötétszürke öltöny, az esernyő és a félcilinder az angol hivatalnoki kar egy részének önkéntes egyenruhája, amikor pedig abba a helyzetbe kerültem, hogy — postán, bankban, utazási irodákban — szemtől szembe álljak ugyanezekkel a tisztviselőkkel, beláttam, hogy maradi jelmezük mögött ügyes és agilis előzékenység rejlik. A földalatti vasutat is sokszor kellett igénybe vennem az óriási Londonban, jóllehet sohasem nőtt úgy a szívemhez, mint a párizsi. Hiába gyorsabb a londoni, hiába van több feljárója mozgólépcsővel felszerelve, hiába kényelmesebbek és tágasabbak, jobban szellőztetik párnázott ülésű vagonjai, hiába szabad bennük a dohányzás (mint egyébként kutyák bevezetése is). A párizsi metrónak (persze mértékletes, az egészségre ártalmatlan mennyiségben szedve) pótolhatatlan varázsa van számomra, mint egy óriási, sikerült emberi játék-szernek. Amikor a város valamelyik pontján lemegyek a metróba, először a fali térképhez lépek, amelyen Párizs csillaga áttekinthetően egybevág a földalatti vonalak csillagával, és megkeresem azt a pontot, ahol éppen vagyok. Azután kiválasztom az útirányt, és olyan elegáns és gondolatársításban olyan gazdag nevet mondva magamban, mint Porte de Versailles, vagy Porte de la Chapelle már önkéntelenül is a szükség valóságából a játék valóságába kerültem. Aztán végigmegyek a lármás folyosókon tágas és levegős peronomig, amely kilátást nyújt a síneken túli ugyanilyen zsúfolt peronra, valóságának tükröképére az ellenirány tükrében. Azután semmivel sem összehasonlítható izgalmat keltő zajjal befut a vonat, és a többiekkel együtt beszélök, és leülök egyik faülésére, amelynek sörbe vonalai századunk elmerült kezdetének vonásait viselik magukon, vagy állva meg-

kapaszkodom a padlót a mennyezettel összekötő egyik acélkopylába, és enyhe rándulással elindulok, miközben — mint a mesében — az ajtó önmagától becsukódik. Azután előveszem térképemet — a bejáratnál megtekintett térkép kicsinyített mását, és miközben a sötét térben haladok, figyelemmel kísérem saját utamat, nem a sötétségben, hanem Párizsban, Párizs hangzatos nevű avenuein és bulvárajain. Azután megérkezem, és nemcsak tudom, hanem érzem is, hova érkeztem, mert tudom, merre és milyen utcákon keresztül utaztam. Büszke vagyok tudományomra, világos helyzetemre, és miközben felkapaszkodom a föld alól, a szemem elé táruló életpillanat résztvevőjének, társulajdonosának érzem magam.

A londoni földalattiban nincs meg a város térképe; vonalhálózatát mértani rajzzal ábrázolják, amely pontosan tájékoztat ugyan arról, hogy hányzori átszállással és hány megálló után érkezzel céloddhoz, de vakságban hagy a földrajzot illetően. Puha üléseden, cigarettával a szádban hiába hajolsz a mértani ábra kicsinyített mása fölé, időd az áhított megálló üres várásában telik el. A peronok, amelyek előtt elhaladsz nagyjából egyoldalúak; csak olyan szélesek, amennyi éppen szükséges, nem ragyognak fényárban, nem monumentálisak, elegendő padjuk sincs; folyosói bonyolultak és szabálytalanok; labirintus a közlekedés megrövidítésére. Itt csak egy vagy a sok felnőtt közül, akiknek az a gondjuk, hogy mielőbb célhoz érjenek.

Hasonlóképpen érzi magát az utas a földfeletti Londonban is. Óriási város, egy egész ország, de ez az ország utcákból áll, amelyek nagyjából csak abban különböznek, hogy az egyik körzetben egyformán magasak, a másikban pedig egyformán alacsonyak a házak. Az Oxford street gazdag, a Picadilly Circus zajos, a Trafalgar Square impozáns, a nagykiterjedésű parkok hiteles természetet varázsolnak oda, de ez a bőség célszerű, hiányzik a párizsi bulvárok vagy az Elysiumi mezők nagyvonalúsága. Azt mondják, ennek az angol demokrácia az oka, amelyben nem iuthatott kifejezésre például egy ozmán prefektus esztétikai önkénye: de vajon nem árad-e minden uralmi formán keresztül egy környezetnek ugyanolyan szelleme? Miért van a londoni utcákon olyan kevés szín? Miért nincs járdám egyetlen kávéházi asztal sem? Miért csinálják itt az egyetlen nyilvános muzsikát a koldusok? És az emberek —

férfiak és nők egyaránt — miért mennek olyan megfontoltan, olyan kiegyensúlyozottan és szenvedtlenül céljaik felé, mintha sem az ifjúság, sem a szerelem és a gyűlölet nem tenne különbséget közöttük?

Ezeket a kérdéseket most vetem fel, Angliában nem vetettem fel őket. Magam is céljaim után mentem: eljártam a múzeumokba és képtárakba, egy vagy két napra vidékre utaztam, és a rendelkezésemre álló rövid időnek teljesen megfelelt az érzéki kísértések hiánya. Gyakran esőben járkáltam (az ember itt hamar megszokja és hajadonfótt is jár az esőben, mint olyan sok helybeli): ha megéheztem, betértem a számtalan Lynos önkiszolgáló fióküzlet egyikébe, és többé-kevésbé izetlen étellel tisztességesen és o'csón jóllakva, már öt perc múlva továbbmentem; ha megszomjaztam, befordultam az egyik szerény és csendes pub-ba (gyermeknek 18 éves korig tilos a bemenet), aztán pedig figyelmem zavartalanul a British Museum vagy a Természettudományi Múzeum tárgyai felé irányulhatott. Azután még sétálgattam, de együttal akarva, nem akarva, lassan lakásom felé vettem irányt. Mert a londoni étermek már kilenckor zárnak (amikor júniusban itt még világos nappal van), a kávéházak és a kocsmák fél tizenegykor, a Soho és a West End éjjeli lokáljaiban pedig (amelyek a prononszírozott klubokkal együtt szintén nincsenek egynél tovább nyitva) olyan üzleti és fantázia nélküli a szórakozás (az éjszaka, csodák csodáira szép és fiatal tündéreinek meghívó szavai így hangzanak: Buceinnes, Sir?), hogy az efféle élvezeteket nagylelkűen Párizsba való visszatérésemig halasztottam.

Nem nehéz elképzelni, hogy a mindennapi életnek ezek a szűkös és merev formái mennyire ösztönzik azt a másik, irányított közéletet, amely megteremtette a Brit Birodalmat. Ám birodalom nincs többé, és gyakran kérdeztem önmagamtól: hova irányul most az óriási elfojtott energia? Arról léptenyomon meggyőződtem, hogy Anglia gazdag országa: amikor ióltáplált, erőteljes lakóit láttam, amikor aprópénzért kitűnő elnyűhetetlen árut és a világ minden részéből származó élelmiszert vásároltam, amikor dolgozó kisembereknél laktam, akik havi keresetükből félretelhetik komfortos kertes házuk árának törlesztési részletét. Rendezett, nyugodt gazdagság, hihetőleg az expanzív hóttó évtizedek és századok szákmányára alapozott gazdagság; de a mai örö-

kösök, ha nem is bővítik, a könnyelműség jelét sem mutatják az örökség iránt. Jellemző, hogy majd minden bank homlokzatán (márpedig a bankoknak itt se szeri, se száma) kézmagasságban nyílás van, hogy éjnek idején is be lehessen dobni a betétet (vagyis a bank az egyetlen szolgálat, amely non-stop dolgozik); sőt a poetikus Stratfordban, Shakespeare szülőházától alig százötven méternyire is láttam ilyen éjszakai takarékokot.

Ám lehetséges-e, hogy a takarékoságban, a szerzemény megtartásában és megóvásában kimerül egy ilyen vitális és kalandor nép aktivitása? Gyakran úgy tűnt, hogy valóban úgy van: hogy nincs és nem is lehet semmi képzelet az egyenletesen sorbaállított, mint tojás a tojáshoz hasonló egyforma házak mögött, amelyekben egyforma a kert, egyforma az angol gyepek, egyformák a jól táplált szolid macskák és kutyák; egyformák például a berendezett shoppingcenterek (ellátó központok) minden kerület központjában, mégpedig akár Londonban vagy, mondjuk, Birminghamban. De ekkor lekötötte és bámulatba ejtette figyelmemet valamilyen angol alkotás: egy felvétel, amelyet egy jelentéktelen Norwich-i szerkesztőségi fényképész készített rólam, és amelynél jobbat életemben nem láttam, a gyors és humánus társadalombiztosító szolgálat, amelynek jómagam is védenca lettem, mielőtt angol talajra léptem — és némileg módosítottam szkeptikus megállapításomat. Az emberiség áramlásainak középpontjából kitalított Anglia hihetőleg pillanatnyilag nem alkot semmi nagyot és általános történelmi jelentőségűt; de nem tér el munkájának és berendezésének valószínűleg túlszárnyalhatatlan minőségétől. És ezt talán éppen merev, kissé darabos, gyakran elavult és különös rendiének és szokásainak köszönheti, amelyekhez konokul ragaszkodik. És amelyeket felsőbbrendű, magától értetődó konoksággal mindazokra is rákényszerít, akiket tizenkét napra vagy tizenkét esztendőre megajándékoz vendégszeretetével.

Ebben a túlnyomórészt kereskedő országban, amelltt a szolid prosperitás országában és a Commonwealth anyaországában, természetesen nagyon sok a külföldi; de csodálatosképpen nem ők adják meg a környezet színetét, még Londonban sem, ahol lépten-nyomon láthatod őket. A néger úgy megy végig az utcán, mint egy megelevenedett ébenfa-bálvány, a hindú nő ibolvaszín sárijában, mint az Ezeregyéjszakából oda-

tévedt csillag, egy amerikai társaság, mint egy korszerű vándorszínész társulat, a francia pedig — mint a beszéd és gesztikulálás művészetében versenyző együttes. Még a legforgalmasabb londoni utca sem kozmopolita, mint megannyi utca Párizsban: az elemi tónus és légkör — szürke házak szürke ég alatt, szürkeruhás siető emberekkel — szigorúan angol. És ezt egy pillanattal sem tudja elfelejteni az ember, még akkor sem, ha akarja. A lokált, ahol ül, bezárják abban a pillanatban, amikor az angol úgy véli, hogy nyugodóra kell térni, a kocsmá, ahová családjával együtt be kíván menni, csak a felnőtt családtagokat fogadja be, csak olyan italt szolgáltatnak fel, amit angolok isznak; ha moziba megy, vagy ellátogat bármilyen rendezvényre, fel kell ugrania székéből, ha a gramofonon felhangzik az elmaradhatatlan angol himnusz. Idegenek számára ez idegenség, amelyben nincs ellenkezés, hanem csak alkalmazkodás.

Egyébként kivételesen illedelmes, kivételesen finom idegenség és talán éppen ezekkel a szép tulajdonságaival kényszeríti ki az önkéntes alkalmazkodást. Ami engem illet, egyszer megkíséreltem, hogy megfontoltan kihasználjam, de erénye lekaszált, és elbuktam. Ugyanis, mivel minél többet kívántam látni Angliából, már az elindulásuk megjegyeztem Norwichot, annak a városnak a nevét, amely nemrég óta Coventry és Beograd kapcsolatához hasonló baráti kapcsolatok létesítéséről tárgyal Noviszáddal. Londonba érkezésem után a harmadik vagy negyedik napon elmentem az angol információs irodába (amelynek illetékességéről már Jugoszláviában tájékoztattam), homályos tudatomban egy autóval, amely északkelet felé száguld velem, körülbelül úgy, mint ahogy tudomásom szerint a mi Tájékoztatóügyi Igazgatóságunk gépkocsijai elviszik a kíváncsi külföldieket a jugoszláv városokba. Viszont, amikor már beléptem a Temzparti Hercules Roadon a modern többemeletes nagy és éppen olyan szürke épületbe, mint a város, amelynek nem válik díszére, és a portástól megtudtam, hogy hányas számú szobába kell fordulnom, aztán ebből a szobából egy tágas szürke szalomba vezettek, és megkértek, hogy várjam meg, míg Cooc úr fogad — kalandor merészségem lelehadt. Eszembe jutott, hogy jugoszláviai vagyok, ez itt pedig Nagy-Britannia, hogy zakom gallérja kissé zsíros, mert megizzadtam az úton, eszembe jutott, hogy érdeklődésemet felajánkozásnak értel-

mezhetnék, történetek jutottak eszembe a szertheágazó kémkedésről és óvatosan a karosszékbe dőlve tekintetemmel azt kutattam, hová rejthettek magnetofont. Ám közben belépett mister Cooc, szürke tweedbe öltözve, nyugalmazott medvevadász külsővel (öszülő pödört bajusszal — amely, mint már tudtam, a háborús veteránokat jellemzi), és többé nem volt visszakozás. Azt a forró kívánságomat fejeztem ki, hogy szeretném a baráti várost megtekinteni, ő pedig úgy tett, mintha elhinné, és rögtön azt indítványozta, hogy kapcsolatba hoz Sir Ez meg Azzal, a városközi közlekedést szolgáló bizottság elnökével. Feljegyezvén címemet, elment, hogy az ügyet rögtön elintézzze, én pedig ott maradtam várakozva, és folytatva elméleti nyomozásomat a magnetofon után. Mr. Cooc később visszatért, de arcáról (jóllehet hiteltelen angol arc volt) láttam, hogy valami nincs rendben. Valóban nem is volt rendben: Sir Ez meg Az sajnos nem fogadhat. Viszont Cooc úr, azt javasolta, kapcsolatba hozhat közvetlenül Norwich-csal, hogy legyen kihez segítségért fordulnom a város nevezetességeinek megtekintése végett. Ám ebbe a kombinációba az elképzelt autó nem volt beilleszthető, ezért nem is lelkesedhettem érte. Amikor Cooc úr megérkezett, mikor szándékoztam indulni, angolos hidegséggel azt válaszoltam, ezt még nem tudom biztosan, mert nem ismerem a közlekedési körülményeket, egyébként is az utazás csak terv, és az információs hivatalba csak azért jöttem, hogy lássam, mennyire lehetnek a segítségemre. Mr. Coocnak ez nyilván csalódást okozott, de kényes helyzetbe is hozta, annyira, hogy egészen a földszinti kijáratig kísért. Udvariasan megígértem, hogy újra jelentkezem, ha valamit határoztam, és otthagytam, hogy dolgozószobájának magányában kievickéljen a csávából. És valóban meg is tette. Két nappal később levelet kaptam Mr. I. G. Cartlandtól, az információs iroda turisztikai osztályáról, amelyben felajánlotta, hogy az iroda költségén utazzam két napos tartózkodásra Norwichba. Egyben hozzájárulásmat és indulásom napjának pontos meghatározását kérte. Írásban igennel válaszoltam, és megjelöltem a napot. A posta erre „Öfelsége szolgálatában” feliratos nagyobb-fajta borítékot hozott. Mr. Cartland kísérőlevele mellett gyönyörű sokszorosító-gép nyomással „A.T. úr norwichi utazásának terve” volt benne, pontosan feltüntetve az indulás helyét és idejét, a norwichi érkezés idejét, a szállodát,

ahol megszállók, az emberek nevét, akikkel érintkezésbe kell lépnem. Első osztályú gyorsvonati menetférti jegyet is mellékeltek, ablak melletti menetirányi helyre szóló rezervációval együtt.

Nem szándékozom kérkedni ennek a fellépésemnek az eredményével, amelyben, véleményem szerint, ízlésemnek túlságosan nagy adag levantei szélhá-mosság van. Úgy sejtmem, hogy ezt a szélhá-mosságot Mr. Cook is érezte, és ha mégis úgy határozott, hogy segítségemre lesz, ezt nem tette a személyem iránti nagy rokonszenvből. Azt hiszem, hogy valaki Anglia iránti érdeklődéseinek tisztelétéből, ön-maga iránti tisztelétből tette, vagyis mert tisztelte azt a képességet, hogy túleszi magát a személyes gyanakváson. Felté-telezem, hogy ugyanezek az indokok serkentették Norwich polgárait, A. P. Coopert, az egyik legnagyobb angol bizo-sítító társaság elnökét, Stanley Begshawt, négy norfolki újság főszerkesztőjét. hogy rendelkezésemre bocsássák idejüket, megmutassák egy álló napon és éjszaka-n át Norwichot és környékét, és ott-honukba, barátságukba fogadjanak. Ezek már nem Öfelsége tisztelői voltak, sőt valószínűleg ellenzéki párt tagjai (Norwichot már harminc éve laburisták kormányozzák), amelletz pedig — mint meggyőződhettem — átlagos látóköri és érdeklődésű emberek. Mégis megkocsi-káztattak autójukon a nagy forgalom-mal eltorlaszolt utcákon, keresztültörték régi utcáskákon, keskeny mezej utakon kanyarogtak, hogy ezt a templomot és azt a régi házat, nyaralót, yacht klubot, falusi vendéglőt is megmutassák. Mr. Cooper egy ereklyét is megmutatott: azt a parki padot, amelyen megkérték Eli-sabeth Frey norwichi nőt, aki a súlyos börtönkörölmények elleni harcával nagy hírnevet szerzett, és én, tulajdonképpen vezetőmre értve, hangosan megkérdeztem, milyen természetű az angoloknak az a tulajdonsága, hogy kis célokért, mindennapi dolgokért is feláldozzák ma-gukat, hogy misszionáriusok akarnak lenni. Am Mr. Cooper nem értette meg csodálkozásomat. A hatvanesztendő-s úr rámmézett világoskék szemével, és vál-latvonva, a Frey kastély kedves hom-lokzatára terelte figyelmemet. A kör-nyezet nevefije volt, és egyszerűen a környezet szokásai szerint viselkedett.

Egy angol nevelőhelyre, Cambridgeba is szerencsém volt ellátogatni (ezúttal a saját költségemen). Láttam az ősi colle-ge-okat tornyaikkal és fegyverkovács-műhelyeikkel, láttam vastag bástyák között modern villamoskészülékekkel

felszerelt laboratóriumokat, láttam a szerény, de kötelezően egyvágyas diák-szobákat, láttam mögöttük a Cam fo-lyócskát, amelynek lejtős partján az egyetemisták hasmánt fekvé tanulnak, és vacsoráztak száz vagy több száz évvel kokban eveznek, láttam a csarnokokat, ahol nevelőkkel együtt étkeznek, a nemzet nagyjainak, egy Newtonnak vagy Darwinnak a képe alatt, akik ugyanabban a helyiségben és talán ép-pen ugyanannál az asztalnál ebédeltek és vacsoráztak száz vagy több száz évvel ezelőtt, láttam a kápolnákat, ahol fehér karinget öltve istentiszteleten vesznek részt. Mindez furcsábbal furcsább volt számomra, és így, futtában látva, nem egészen egy nap alatt, nem is érthettem meg igazán. Azonban az ezekből az ősi falakból, az alapítók szobraiból, dicső elődök portréiből, az óriási udvarok és kertek csendjéből, a Trinity college kö-zépkori kapujába épített lámpából — amelyet az első világháborút túlélt hall-gatók helyeztek el — áradó hideg lehelet, másrészt a fekete egyenruhás hall-gatók és az éppen olyan pelyhetlen állú asszisztensek számtalan csoportjának derűs látványa arról beszél, hogy az ilyen helyen eltöltött fiatalság képes kormányozni az egész későbbi életet. Hogy kor-tudattal és történelem-tudat-tal és az időben meg a történelemben való feladatainak tudatával töltse el, hogy szárnyat adjon az élethivatásnak, és beteljesülésének igaz irányt szabjon. Hogy valahol itt rejlik a válasz arra a kérdésre, amit hiába tettem fel Mr. Coopernek. Természetesen könnyen lehet-séges, hogy Mr. Cooper nem tanult sem Cambridgeben, sem Oxfordban, sem Etonban, mint ahogy sem tanult ott és nem fog ott tanulni igen sok angol, akikkel véletlenül és mindig csak nagy-on rövid időre találkoztam: azok a megfontolt és minden gesztusukban ren-des férfiak és a szép, de minden kacér-ságtól, sőt kedvességtől is — kivéve az állatok iránti kedvességtől — mentes nők és a sovány, nyakigláb gyerekek, akik a vonatban minden ellenkezés nél-kül ugyanazt a szendvicset eszik, mint apjuk és anyjuk, ugyanazt, mint minden utas és am't egész Anglia eszik: a két vékonyka kenyérszeletből s köztük egy darab sonkából készült egységes szend-vicset. Ők azonban mindannyian ahhoz a környezethez tartoznak, amely tanúsá-got tett és biztonysággal szolgált akaratá-ról, hogy megteremtse és száradokon át fenntartsa ennek a munkás, szigorú és tiszta ifjúságnak a központjait.

És a legtisztábban, mert ellentéteiben, akkor éreztem Angliát is, amikor elhagytam. Egy meleg délután kiszálltam az autóbusból a Victoria pályaudvaron (a kontinensre induló vonatok állomásán), és az angliai ismerősök jegyzésviajai ismerőseiknek küldött ajándéktextillegel megduzzadt poggyászomat cipelve eljutottam vonatom peronjáiig. Tekintetem végigfutott a szerelvényen, utasokkal teletüzdelt ablakain és ajtóin — és megálltam. Pillantásom mindenütt furcsa arcokra bukkant. Sovány, sötét arcokra, kiálló arccsontokkal, kócos vagy zilált, izzadságtól csapzott hajjal, sötét szemmel, amelyben valami titkolt bizonytalan, gyanús fénylett. Valaki spárgával átkötött nagy dobozt rakott be nyögve az ablakon. Egy szokatlanul kövér nő csecsemőt rázogatótt az ölében. Két fiatal feketehajú lány szűk fekete nadrágban és magassarkú fehér csizmákában parádézott. Milyen világ volt ez? Keleti, középeurópai, nyugat-európai, mediterrán világ. Ez nem volt a tiszta kék szemek, a tiszta ruha és a tiszta mozdulatok angol világa. Ám én milyen voltam arcommal, ruhámmal, csempész-csomagjaimmal? Lehangoltan beszálltam.

És később, fokozatosan, ahogy lakóhelyemhez közeledve, határt határ után hagytam, hasonló ugrásszerű különbségekre bukkantam, amelyek elmondtak egyet s mászt nem sorsszerű és korábbi sorsszerű utazásomról. Éreztem ezt a különbséget a cannes-nizzai motorosvonatban, amikor a kényelmesen elhelyezkedett esti kirándulók kupéjába két ingujjas arab toppant be, és végigáll-

ták az utat poggyászuk (szőnyegek, kendők vagy valamilyen értékes holmi?) felett örködve, mert még a hálóba sem merték rakni, azután, talán Antibesben, egyszerre csak leugrottak titokzatos küldetésükben. Éreztem, amikor Ventimigliában az olaszok megrohmozták a genovai gyorsított vonatot (kiderült, hogy festa volt: szent Péter és Pál napja), és két asszony parázs civódásba keveredett, mert azzal a kifogással, hogy *mal di testa*-ban szenved, az egyik rágyújtott, holott nemdohányzó kocsiiban ültünk. Éreztem, amikor Szezsana után a vámtisztviselő, tüzetesebb vizsgálat végett, éjjel után kettőkor kiürítette egész fülkénket, és felsorakoztatott bennünket a folyosón a fal mellett, és tetejébe még csodálkozott is, hogy mindannyian sápadtak vagyunk — „mintha betegek volnának”. Megértettem a különbségeket és szükségszerűségüket. Sajnáltam és haragudtam minden finomabb és minden kevésbé finom dologra. Mindegyik bűnös volt és végzetes.

Am ez később történt. Ott, a londoni állomáson, a párizsi vonatban ülve, csak ennek a két városnak összehasonlításával is ugyanezt éreztem. Éreztem, hogy London inkább Európa, mint Párizs, ha Európa alatt tisztaságot, fegyelmet, az ész uralmát és hasznos vállalkozó szellemet értünk. Mégsem kívántam visszatérni. Bűnösnek, sötétnek, bizonytalannak, lármásnak éreztem magam itt a hasonlók között, de nem kívántam visszatérni, mielőbb Párizsba akartam érni. Talán azért, mert Párizs Európa és a világ fővárosa és szépsége, egyúttal az Európától és a világtól való menekülésnek is a központja

Kollin József fordítása